

Κώστα Σταμάτη,
Καθηγητή Νομικής στο ΑΠΘ

ΔΕΚΑ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΚΑΛΗ ΑΝΩΤΑΤΗ ΠΑΙΔΕΙΑ *

Α. Οι εξελίξεις ύστερα από τις διακηρύξεις της Μπολόνια (Ιούνιος 1999) και της Σαλαμάνκα (Απρίλιος 2001) εκ μέρους των Ευρωπαϊκών Υπουργών Παιδείας είχαν πολλαπλούς στόχους. Κύριος στόχος τους είναι η υπαλληλία των πανεπιστημιακών σπουδών στις ανάγκες της «αγοράς» (relevance to the market), με αλυσιδωτά και αλληλοσυμπληρωματικά επακόλουθα ως προς τη διδασκαλία, την έρευνα, την καλλιέργεια της ίδιας της επιστήμης. Επίσης όμως ως προς τη διοίκηση, τη χρηματοδότηση, τον τρόπο και το πνεύμα αξιολόγησης των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων κ.ο.κ.

Πρόκειται για την πολιτική και αξιακή επιλογή ότι το ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο οφείλει να αυτοθεωρείται στο εξής ως επιχειρηματική (entrepreneurial) μονάδα, ως διαχειριστής πόρων σε σκληρό ανταγωνισμό προς τους ομοίους του, τόσο στη διδασκαλία και την έρευνα όσο και στην ίδια τη διοίκησή του. Όχι ως ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα σε επαφή με τον *εξωτερικό* περίγυρο που συναποτελούν οι επιχειρήσεις και η αγορά εργασίας, αλλά ως *κανονικός συμπαίκτης στην «αγορά» και τα κερδοσκοπικά ήθη της*.

Τι μπορούν να αντιτάξουν σε αυτό το σκυθρωπό πνευματικό τοπίο όσοι και όσες δεν έχουν πάψει να προσβλέπουν σε ένα καλό πανεπιστήμιο και μία καλύτερη κοινωνία; Στην παρούσα ιστορική φάση στον κόσμο, στη γηραιά ήπειρο και στη χώρα μας, αξίζει να αγωνισθούμε, σε πολύ γενικές γραμμές, στα ακόλουθα αξιακά αναχώματα, δεσμευτικά της ακαδημαϊκής πολιτικής και της συμπεριφοράς καθενός. Οι θέσεις αυτές δεν διατυπώνονται αμυντικά, αλλά με σαφώς θετική και εποικοδομητική πρόθεση, διότι πρόκειται για δεσμευτικές αρχές ακαδημαϊκής πολιτικής, με διάρκεια και ισχύ πολύ ευρύτερη της τρέχουσας συγκυρίας.

Β. **1)** Περιφρούρηση της απειλούμενης, εκ των έξω και εκ των ένδον, *δημοκρατικής* λειτουργίας της ακαδημαϊκής ζωής. Σεβασμός στην ακαδημαϊκή ελευθερία, την αξιοπρέπεια και την αυτονομία των μελών όλων των πανεπιστημιακών βαθμίδων. Το υπό αναζήτηση όραμα για το πανεπιστήμιο πρέπει

* Σε πρωιμότερη μορφή του, το κείμενο έχει ψηφισθεί από το 6ο συνέδριο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Διδακτικού και Ερευνητικού Προσωπικού, στην Αθήνα στις 7 Δεκεμβρίου 2002. Σε αγγλική μετάφραση, έχει επιδοθεί επισήμως από την ΠΟΣΔΕΠ στη Σύνοδο των Ευρωπαϊκών Υπουργών Παιδείας, που έλαβε χώρα στην Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2003, με τίτλο «The Kind of European University We Wish».

να αφήνεται στην ελεύθερη διαπάλη των ιδεών, αποτελώντας αντικείμενο εναλλακτικών προσεγγίσεων. Τα οράματα για κάτι καλύτερο δεν επιβάλλονται εκ των άνω και ιεραρχικά, αλλά πλάθονται από συμπράττοντες, ενεργούς και ισότιμους πολίτες. Και καθίστανται ελκυστικά μονάχα χάρη στην ποιότητα των λόγων που προβάλλονται πειστικά και δημοσίως υπέρ αυτών.

2) Διατήρηση του πνευματικού χαρακτήρα του πανεπιστημίου ως universitas, για ουσιαστική γνώση της φύσης, της ανθρώπινης ζωής και της κοινωνίας, χαρακτήρας που αποκρυσταλλώθηκε στον 20ό αιώνα, προ πάντων κατά την περίοδο του κοινωνικού κράτους. Με λειτουργική, ερευνητική και παιδευτική *αυτονομία* απέναντι στα κερδώς κριτήρια και τις ιδιοτελώς ωφελιμιστικές πιέσεις της «αγοράς», αφενός, αλλά και απέναντι στην κρατική κηδεμονία, αφετέρου.

Πρόκειται για τον χαρακτήρα του πανεπιστημίου ως πεδίου γνώσης που συσσωρεύεται και ανανεώνεται ασταμάτητα, το οποίο θέλει να λειτουργεί βάσει καθολικών προϋποθέσεων πρόσβασης στη μόρφωση. Ως εκπαιδευτικός και ερευνητικός θεσμός στα πλαίσια του οποίου αξιώνεται να συγκροτείται και να προοδεύει η γνώση με τρόπο πολυεδρικό, με ελεύθερο διάλογο και κριτική.

Η δέσμευση για κριτική γνώση σημαίνει πριν από όλα την αμφισβήτηση ότι η εκάστοτε κρατούσα κατάσταση στην κοινωνία και στη γνώση είναι τελεσίδικη, ότι οι υπάρχοντες χωρισμοί στην κοινωνία και στην επιστήμη είναι οριστικοί και απαρασάλευτοι. Συνεπάγεται, πρώτον, την απαίτηση να αποκατασταθεί η διεπιστημονικότητα στο εσωτερικό του πανεπιστημίου, αφού η επιστημονική και η φιλοσοφική σκέψη δεν μπορεί να τεμαχίζεται σε γνωστικά περίφρακτες περιοχές, και δεύτερον, ο ακαδημαϊκός χώρος να διαθέτει επίγνωση της σχέσης του προς τον κοινωνικό του περίγυρο.

Η επικρατούσα «ενιαία» και μονοδιάστατη σκέψη απεχθάνεται οτιδήποτε λοξοδρομεί από την απόλυτη κυριαρχία της «αγοράς» *επί* της κοινωνίας. Αποκηρύσσει όχι μόνον οτιδήποτε μπορεί να θυμίζει κάτι από Μαρξ, αλλά ακόμη και την ευφυή αμφισβήτηση του *laissez-faire* από τον Κέυνς. Συγχρόνως ευνοεί την τυποποίηση της μάθησης ως συνονθυλεύματος ετοιμοπαράδοτων και ρηχών γνώσεων.

Απέναντι σε αυτή τη διανοητική ομοιομορφία υπερασπιζόμαστε αντιθέτως την *πολυφωνία* των επιστημονικών και των φιλοσοφικών ιδεών ως έκφραση της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Μέσα σε αυτή την πολυφωνία, πάντως, ως μετασυμβατικό πλαίσιο λειτουργίας της παιδείας, εμείς προασπίζουμε ιδίως την *κριτική* σκέψη σε όλες τις μορφές και τις τονικότητές της. Διότι μόνο μέσα από αληθινή και απαρενόχλητη διαπάλη ιδεών και ρευμάτων μπορεί να υπάρξει ουσιαστική επιστημονική πρόοδος. Καμία «κοινωνία ή οικονομία της γνώσης» δεν μπορεί να

υπάρξει χωρίς πραγματική γνώση της κοινωνίας και της οικονομίας.

3) Προάσπιση της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης ως *κοινωνικού* αγαθού. Επίσης, εμμονή στον *δημόσιο* χαρακτήρα του πανεπιστημίου, με την επιθετική ανάδειξη των στοιχείων υπεροχής του απέναντι σε ποικιλώνυμα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. *Η δημόσια διάσταση του πανεπιστημίου σημαίνει ότι αυτό αποτελεί χώρο πρόσφορο για τη συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας των βασικών όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής.* Τέτοιοι όροι είναι η εγγύηση της ζωής, της ειρήνης, της εργασίας, της κοινωνικής ευημερίας, της διατροφής, του περιβάλλοντος, η διάσωση του πολιτισμού.

Χάρη στη δημόσια διάστασή του το πανεπιστήμιο συνδέεται με την ευρύτερη δημόσια σφαίρα της κοινωνίας. Διασυνδέεται επίσης με τους αναγκαίους *πολιτικούς* όρους, προκειμένου να καθίσταται δυνατή η συνειδητοποίηση των όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής και η δίκαιη ρύθμισή τους. Τέτοιος όρος είναι κατεξοχήν η πολιτική συμμετοχή σε πλαίσιο δημοκρατικού κράτους δικαίου. Επίσης, σε μικρότερη κλίμακα, η δημοκρατική αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων, το πανεπιστημιακό άσυλο και η ακαδημαϊκή ελευθερία των διδασκόντων.

Τόσο η παιδεία όσο και η οργανωμένη κοινωνική εργασία συνιστούν κομβικούς όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής. Συναποτελούν επίσης θεμελιώδη στοιχεία για την ελεύθερη αυτοπραγμάτωση καθενός, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του/της εν κοινωνία προς τους άλλους. Επομένως, συνεχίζουν να αποτελούν με απαραμείωτο τρόπο ηθική και πολιτική ευθύνη της δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας. Αντιθέτως προς τη φιλολογία περί «απασχολησιμότητας» των ανθρώπων, γενικεύσιμο συμφέρον της κοινωνίας παραμένει το βασικό δικαίωμα όλων σε αξιοπρεπή εργασία και κοινωνική ασφάλιση, συνάμα με ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, ώστε να καταστούν πράγματι ικανοί να χαράσσουν αυτόντομως και με συνέπεια προσωπικά σχέδια ζωής άξια λόγου.

Ως πρόταση απεμπλοκής των δημόσιων πανεπιστημίων από την οικονομική δυσανεξία τους προτείνεται ενίοτε να καθιερωθούν δίδακτρα εις βάρος του φοιτητικού πληθυσμού, ακόμη και σε προπτυχιακό επίπεδο. Έστω κι αν η πρόταση αυτή εκστομίζεται μερικές φορές καλοπροαίρετα, ασπάζεται την αγοραία αντίληψη μίας χρηματοδότησης εκπαιδευτικών υπηρεσιών από χρήστες-καταναλωτές. Εν τούτοις, η αντίληψη αυτή παραθεωρεί τη φύση του σύγχρονου κράτους, το οποίο εννοεί να χρηματοδοτεί τις βασικές λειτουργίες του μέσα από σύστημα γενικής φορολογίας, βάσει του οποίου ο καθένας οφείλει να συνεισφέρει στα δημόσια βάρη αναλόγως των δυνάμεών του. Συγχρόνως αφίσταται αφενός από τη φύση του δημόσιου πανεπιστημίου ως πεδίου παραγωγής και μετάδοσης κριτικής γνώσης, αφετέρου από την ιδιότητα της εκπαίδευσης ως κοινωνικού αγαθού. Η ιστορικώς

καταξιωμένη φυσιογνωμία του δημόσιου πανεπιστημίου είναι ασύμβατη προς τη λογική ανταποδοτικών πληρωμών από όσους τυχαίνει να επωφελούνται από την προσφορά εκπαιδευτικών υπηρεσιών.

4) Καλλιέργεια όχι απλώς εμπορεύσιμων ικανοτήτων, ως αφυδατωμένη επαγγελματική κατάρτιση, αλλά *διαπαιδαγώγηση νέων ανθρώπων-πολιτών, ικανών για δημοκρατική συνέργεια στη διαχείριση της κοινωνίας, στην άσκηση της εξουσίας, στην καλλιέργεια της γνώσης*. Βαρύνον κριτήριο της πανεπιστημιακής παιδείας δεν μπορεί παρά να είναι η ποιότητα της διενεργούμενης διδασκαλίας γύρω από ορισμένη βασική επιστήμη, τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις της και τη γνωσιακή διάπλεξή της με άλλες επιστημονικές περιοχές. Η αξιολόγηση του πανεπιστημιακού έργου έχει ως αντικείμενο, πριν από οτιδήποτε άλλο, κατά πόσο αυτό προάγει ποιοτικά τις ακαδημαϊκή αποστολή των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ιδίως τη διδασκαλία και την έρευνα.

Η ανώτατη εκπαίδευση οφείλει ασφαλώς να προσμετρά τις επαγγελματικές προοπτικές του φοιτητικού πληθυσμού, αφού ούτως ή άλλως πρέπει να νοιάζεται σοβαρά για τις πρακτικές εφαρμογές της στην κοινωνική ζωή. Το πανεπιστημιακό πτυχίο ανταποκρίνεται σε ένα συνεκτικά αρθρωμένο πλέγμα γνώσεων πάνω σε ορισμένη βασική επιστήμη, τόσο στη θεωρητική όσο και στην πρακτική διάστασή της. Αυτονοήτως, λοιπόν, συνδέεται με εργασιακά δικαιώματα των αποφοίτων, δηλαδή το δικαίωμα να εργασθούν στο φάσμα επαγγελμάτων που αντιστοιχεί στην επιστημονική τους κατεύθυνση, χωρίς περαιτέρω σπουδές.

Πλην όμως η απορρόφηση των πτυχιούχων της από την αγορά εργασίας εκφεύγει της δικής της δικαιοδοσίας. Η περιορισμένη επαγγελματική απορρόφηση των νέων που εξέρχονται από τη μέση και την ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα μας οφείλεται σε εμμενείς και χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες του παραγωγικού ιστού της ελληνικής οικονομίας. Επίσης, στην ενδημική επενδυτική άπνοια, παρά την επί ικανό χρονικό διάστημα ασυνήθιστα υψηλή κερδοφορία του κεφαλαίου σ' αυτή σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1990 και του 2000. *Ο πραγματικός λόγος της ανεργίας των πτυχιούχων δεν είναι καθόλου κάποια αναντιστοιχία των μορφωτικών εφοδίων τους προς τις λεγόμενες ανάγκες των επιχειρήσεων*. Είναι, απεναντίας, το γεγονός ότι οι όποιες νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνται είναι πολύ λιγότερες από την αύξηση του βαθμού απασχόλησης στον ενεργό πληθυσμό της χώρας.

Δεν είναι οι ικανότητες που λείπουν από την υπάρχουσα αγορά εργασίας, αλλά οι επενδύσεις που θα δημιουργούσαν επαρκείς θέσεις απασχόλησης. Άρα, αρμόζει η σχετική ευθύνη να αναζητηθεί από τους κατόχους κεφαλαίου. Ούτε από το «πλεονάζον» εργατικό δυναμικό ούτε, βεβαίως, από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Η επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων θα μπορούσε να καταστεί

εφικτή μονάχα με μία ριζοσπαστική όσο και αναγκαία μεταρρύθμιση στην κατανομή της κοινωνικής εργασίας. Πρακτικά αυτό μπορεί να επιδιωχθεί με μείωση και ανακατανομή του εργάσιμου χρόνου, ώστε να εξασφαλισθούν εν γένει συνθήκες πλήρους απασχόλησης για όλους, πτυχιούχους και μη.

5) Οι πανεπιστημιακές σπουδές πρέπει να καλλιεργούν σε βάθος και εκτενώς μία βασική επιστήμη, με τρόπο εποπτικό και κριτικό, με επαρκή διάρκεια, ώστε να καλύπτουν ευχερώς τη σύνθετη θέση της στο συνολικό επιστημονικό στερέωμα. Τα προγράμματα σπουδών οφείλουν να αποτυπώνουν αυτή τη θεμελιώδη επιστημολογική και ηθική δέσμευση, εξειδικεύοντάς τη σε επιμέρους γνωστικά αντικείμενα, το οποία όμως συνθέτουν από κοινού έναν αξιόλογο μορφωτικό κορμό. Ο στόχος αυτός ματαιώνεται, αν ένα πρόγραμμα σπουδών προσφέρεται εν γένει ως σύμφυρμα θραυσμάτων ασύνδετης γνώσης, με κατατεμαχισμό του επιστημολογικά ενιαίου γνωστικού αντικειμένου της οικείας επιστήμης ή με εκτροπές προς το επουσιώδες. Δεν αρμόζει συνεπώς εξειδίκευση πριν από την ολοκλήρωση ενός ικανοποιητικού επιπέδου σπουδών σε κάποια βασική επιστήμη και τις διεπιστημονικές προεκτάσεις της.

6) Η ευθεία αντιστοίχιση των πανεπιστημιακών σπουδών και της έρευνας προς τις «απαιτήσεις της αγοράς» είναι πολλαπλώς επιζήμια και για λόγους που αναφέρονται στην ίδια την αγορά. Κατ' αρχάς οι δυνάμεις του κεφαλαίου –διότι περί αυτού πρόκειται, για να ακριβολογούμε– αδιαφορούν πλήρως για την επιδινούμενη ανεργία. Άρα, οποιαδήποτε δραστική παρέμβαση στον καταμερισμό εργασίας θα γίνει κατ' αρχήν εις βάρος τους και με σοβαρούς περιορισμούς επ' αυτών.

Επιπροσθέτως, αυτό που αποκαλείται «αγορά» είναι κατά κυριολεξία η διάρθρωση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και ανταλλαγής και εντός αυτής η εκάστοτε κυρίαρχη στρατηγική συσσώρευσης κεφαλαίου. Αυτή όμως δεν παριστάνει μία ενιαία οντότητα, με συμπίπτοντα συμφέροντα των επιμέρους φορέων της, αν εξαιρεθεί η κατ' αρχήν κοινή ταξική θέση τους έναντι των δυνάμεων της μισθωτής εργασίας. Κατ' αρχάς, διότι ούτως ή άλλως οι σχέσεις των επιμέρους κατόχων κεφαλαίου είναι και μεταξύ τους αγρίως ανταγωνιστικές. Στην καπιταλιστική οικονομία, όπως γνωρίζει ο καθένας, επικρατεί η απροσμάχητη τάση τα πιο αδύναμα κομμάτια του επενδυμένου κεφαλαίου να οδηγούνται σε καταστροφή ή φαγοκύτωση από τα πιο εύρωστα. Άλλωστε τα συμφέροντα του παραγωγικού κεφαλαίου δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκην και πλήρως προς εκείνα του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Όπως επίσης επιχειρήσεις εντάσεως κεφαλαίου ενδέχεται να έχουν ανάγκη για κατηγορίες προσωπικού με πολύ διαφορετική κατάρτιση και με ιδιαίτερες ικανότητες, σε σύγκριση με μικρομεσαίες επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας.

Τα επιμέρους οικονομικά υποκείμενα στην καπιταλιστική παραγωγή κι

ανταλλαγή δεν είναι σε θέση, συχνά, να αποκτήσουν συνείδηση γύρω από τους όρους αναπαραγωγής του κοινωνικού δεσμού. Δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν ότι η διάλυση του κοινωνικού ιστού –την οποία τα ίδια προκαλούν– διαλύει και τις ίδιες τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής της «αγοράς» και της κοινωνίας γενικότερα. Σε συνθήκες μάλιστα ηνιόχησης των σύγχρονων καπιταλιστικών οικονομιών από τις βραχυπρόθεσμες και κερδοσκοπικές μετακινήσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου, καθίσταται ακόμη πιο εναργής η αδυναμία της «οικονομίας» για ενατένιση πάνω στα ίδια της τα συμφέροντα, πάνω στις ίδιες τις κοινωνικές της βάσεις και γενικότερα πάνω στους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Λόγου χάριν, οι «παράγοντες της αγοράς» προτρέπουν με φορτικότητα να προσλάβουν τα προγράμματα οικονομικών σπουδών νεοφιλελεύθερο και αμιγώς τεχνοκρατικό πνεύμα, με γερή δόση μαθηματικών και πληροφορικής και σχεδόν καθόλου θεωρητικό λογισμό. Αν όμως συμβεί αυτό, τότε τι προοιωνίζεται τούτο για το μορφωτικό επίπεδο όσων αποφοιτούν εφεξής από τις οικονομικές σχολές, για τους μέλλοντες υπαλλήλους και τα στελέχη των επιχειρήσεων, για το αντίστοιχο προσωπικό των κρατικών υπηρεσιών και των κυβερνητικών επιτελείων;

Κατά πάσα πιθανότητα οι πτυχιούχοι θα είναι μορφωτικώς ανίκανοι να συλλάβουν τι είναι μείζων οικονομική κρίση και νομισματική αστάθεια, τι είναι μακροοικονομική ύφεση και ανεργία, πώς προκαλούνται αυτά τα φαινόμενα και πώς είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν, ακόμη και με διατήρηση των υφισταμένων σχέσεων παραγωγής και ανταλλαγής. Πράγμα απολύτως αναμενόμενο, αφού ο πτυχιούχος οικονομικής σχολής, πέρα από τις εκμαυλιστικές αφέλειες της ενιαίας σκέψης, δεν θα έχει ακούσει ποτέ του κάτι από τις «βλάσφημες» απόψεις του Κέυνς, πολύ λιγότερο του Μαρξ. Ούτε και θα έχει μνηθεί από τους διδάσκοντές του σε συνολικότερη σύλληψη της πολιτικής οικονομίας, με κάποια εμβάθυνση στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, σε ιστορική κατανόηση του καπιταλισμού και της προσίδιας σ' αυτόν αγοράς κ.λπ.

7) Σε εποχή στην οποία η κινητικότητα στην αγορά εργασίας αυξάνει και μεταβάλλονται ραγδαίως οι ζητήσεις της «αγοράς», η ορθή επιλογή είναι η αντίθετη από τη μυωπική λύση που προτείνεται συνήθως. Αυτό που κατά κανόνα προτείνεται είναι ένα μатаιόσπουδο, εκπτωχευμένο και τεχνοκρατικό μορφωτικό πρότυπο, πλήρως εναρμονισμένο, υποτίθεται, προς τις τρέχουσες ανάγκες της «αγοράς», με την πιο πεζή έννοια του όρου. Το ορθό είναι, αντιθέτως, να καλλιεργούνται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης πλέγματα ευρύτερων γνώσεων με κριτικό και πολύπλευρο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται στον καθένα ένα μορφωτικό κεκτημένο, δεκτικό για περαιτέρω εμπλουτισμό και ανανέωσή του στον ενεργό βίο του/της.

Η δημόσια τριτοβάθμια εκπαίδευση μπορεί και οφείλει να συνεισφέρει στην

ανάπτυξη νέων εκπαιδευτικών δομών, εφοδιασμένων όμως με κατάλληλη υποδομή και με θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας δημοκρατικό και διαφανές. Τέτοιες εκπαιδευτικές δομές πρέπει να είναι κατάλληλες για ποιοτική επανεκπαίδευση και πρόσθετη επαγγελματική κατάρτιση των ανθρώπων και πέρα από τον σύντομο χρόνο των τυπικών σπουδών, δηλαδή τα τέσσερα-πέντε έτη φοιτητικής ζωής. Οι δομές αυτές πρέπει να διέπονται από πνεύμα εξυπηρέτησης πραγματικών μορφωτικών αναγκών και όχι από την καταναγκαστική πρόθεση να αποκτηθούν όπως-όπως γνώσεις σκόρπιες κι αμφίβολες, χρηστικού χαρακτήρα και μόνο. *Όχι μόνο, προκειμένου καθένας να διατηρηθεί στην ενεργό επαγγελματική ζωή, αλλά και για να διευρύνει τον ορίζοντα της σκέψης του, ως φιλομαθής άνθρωπος και ενεργός πολίτης.*

Θα ήταν ευχής έργον, ας πούμε, να επιτευχθεί κατά τακτά διαστήματα –π.χ. για έξι μήνες κάθε δέκα χρόνια– η επιμόρφωση των περισσότερων κατηγοριών από τους εργαζομένους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (καθηγητών και δασκάλων, υπαλλήλων, δικαστικών λειτουργών κ.λπ.). Είναι θεμιτό επίσης να προαχθεί η εξ αποστάσεως διδασκαλία, υπό τον όρο όμως ότι θα παραμείνει, κατά το δυνατόν, επικουρική και σε περιπτώσεις που για σοβαρούς αντικειμενικούς λόγους η αυτοπρόσωπη παρουσία καθίσταται δυσχερής. Σε καμία περίπτωση, πάντως, δεν πρέπει να παραγκωνίσει τον απaráκαμπτο ρόλο της ζωντανής εκπαιδευτικής διαδικασίας.

8) Απέναντι στην ισοπεδωτική εργαλειακή ορθολογικότητα και την ευθυγράμμιση των σπουδών κατά τη συγκυρία της αγοραίας ζήτησης, *αρμόζει να αντιπαραθέσουμε κριτικά έναν διαφωτισμό ως προς τις κοινωνικές χρήσεις της γνώσης, πραγματικές ή εναλλακτικές.* Το ανθρωπιστικό ήθος και η κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων επιτάσσουν να εγκύψουμε σοβαρά στα ιλιγγιώδη προβλήματα διαβίωσης και επιβίωσης της ανθρωπότητας στην υφήλιο. Υπαγορεύουν κοινωνική αλληλεγγύη με τα δισεκατομμύρια χειμαζόμενων συνανθρώπων πάνω στον πλανήτη μας, καθώς και αλληλεγγύη με τις επερχόμενες γενιές του μέλλοντος, μακριά από νοοτροπίες εθνικιστικής περιχαράκωσης ή από τον κοινωνικό ρατσισμό των ευημερούντων απέναντι στους ενδεείς και τους μετανάστες.

Υπάρχουν πτυχές της ανώτατης παιδείας και της αντίστοιχης έρευνας σε όλες τις επιστήμες που δεν είναι καν αποτιμήσιμες με οικονομικούς όρους. Σε κάθε επιστήμη, ακόμη και στις επιστήμες της φύσης, η ιστορική και η ηθική διάσταση της γνώσης, καθώς και τα φιλοσοφικά προαπαιτούμενά της, αποτελούν συστατικά στοιχεία της επιστημονικής συνείδησης. Αυτά είναι αναγκαία και αξεχώριστα στοιχεία ακόμη και σε επιστημονική γνώση εφαρμογών. Κατά μείζονα λόγο αυτά ισχύουν στις επιστήμες του ανθρώπου. Επομένως, δεν είναι μόνον οι επιστήμες του ανθρώπου που αφήνονται να μαραζώσουν στη διαγραφόμενη νέα εκπαιδευτική τάξη

πραγμάτων. Είναι το σύνολο των επιστημών που κινδυνεύει να υποστεί ποιοτική καθίζηση. Διότι η μόνη μορφή επιστημονικής γνώσης που επιζητείται σήμερα είναι αυτή που θα μπορεί να ενσωματωθεί άμεσα στις διαδικασίες της παραγωγής και της ανταλλαγής. Με αδιαφορία των ερευνητών και των πελατών τους για τα ηθικά ζητήματα που θα εγείρει η ετεροβαρής εκμετάλλευση του πνευματικού μόχθου των ερευνητών από επιχειρήσεις που αποσκοπούν πάνω από όλα στο κέρδος, σε αλύπητο ανταγωνισμό μεταξύ τους.

9) Η αληθινή πρόκληση του 21ου αιώνα δεν είναι πώς θα δεξιωθούμε την «ψηφιακή ή νέα οικονομία», την «κοινωνία της γνώσης», την «κοινωνία του ρίσκου», ως θύτες ή θύματά της. Είναι αντιθέτως *πώς θα χτίσουμε μία κοινωνία στην οποία προϋπόθεση της ευδαιμονίας καθενός θα είναι η αυτοπραγμάτωση των άλλων και όχι η εξόντωσή τους*. Όχι για κάποιες προνομιούχες νησίδες σχετικής ευμάρειας πάνω στον πλανήτη, αλλά για όλα τα μέλη του ανθρωπίνου γένους.

Αυθεντικά «νέα» θα ήταν μία οικονομία βιώσιμης ανάπτυξης, με δημοκρατικό, άρα συλλογικό και συνειδητό, καθορισμό των αναγκών που είναι καλό να ικανοποιούνται. Αυτή θα συνίστατο σε κοινωνική και οικονομική δημοκρατία, με κράτιστο μέλημα την αλληλέγγυα διατήρηση της ουσίας της κοινωνικής συνύπαρξης σε ολόκληρη την υδρόγειο, με οικολογική συνείδηση των ανθρώπων, με κοινωνική ασφάλεια για όλους, με τη δυνατότητα να απολαμβάνουν όλοι τα αγαθά του πολιτισμού κ.ο.κ. Σε μία κοινωνία στην οποία παραγωγοί και καταναλωτές θα ήταν υπεύθυνοι πολίτες και όχι κοινωνικώς ανεύθυνα πλάσματα, βυθισμένα στη μανιακή επιδίωξη συμφερόντων εγωιστικών και μάλιστα βραχυπρόθεσμων.

Οι διακηρύξεις της Μπολόνια και της Σαλαμάνκα, αντιθέτως, δέχονται σιωπηρά ότι η παραγωγή και η κατανομή του κοινωνικού πλούτου είναι *ιδιωτική* υπόθεση αυτών που τον ιδιοποιούνται με την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης αυτών που τον παράγουν. Άρα, υποτίθεται αξιωματικά, οι πρώτοι είναι που νομιμοποιούνται να έχουν τον κύριο λόγο σχετικά με τις προσδοκώμενες από την εκπαίδευση ικανότητες του εργατικού δυναμικού «τους». Ποιο να είναι το περιεχόμενο, το γενικό πνεύμα και οι στόχοι της ανώτατης εκπαίδευσης, αυτά αφορούν δήθεν όχι τους ίδιους τους διδάσκοντες και τους διδασκόμενους, πρωτίστως, αλλά αυτούς που θα εκμεταλλευθούν ακολούθως την εργατική δύναμη των αποφοίτων.

Αυτό είναι τελικώς το κρυμμένο και καθόλου αθώο νόημα της ιδέας «η ανώτατη εκπαίδευση οφείλει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της αγοράς». Η ιδέα αυτή ξεκινά από *μία αξίωση επιβολής, ως ιδεολογική προαπόφαση*. Ότι δηλαδή μία μικρή μερίδα της κοινωνίας νομιμοποιείται να εκμεταλλεύεται τη μεγάλη πλειονότητά της. Άρα, υποτίθεται ότι η πρώτη δικαιούται να αποφασίζει, ετερόνομα βεβαίως, για το μορφωτικό επίπεδο, τις προοπτικές εργασίας ή ανεργίας και τελικά για τον ίδιο τον

βίο της πλειονότητας.

Πέρα από τις αντιρρήσεις αρχής που προσήκουν σε αυτή τη θεώρηση πραγμάτων, αυτή είναι ανίκανη να διέλθει επιτυχώς τη βάσανο ακόμη και μίας εσωτερικής κριτικής. Εάν ο υπό διαμόρφωση πανευρωπαϊκός χώρος ανώτατης εκπαίδευσης χαραμίσει την ακαδημαϊκή του φυσιογνωμία και την κοινωνική του διάσταση, καμία εσωτερική συνοχή δεν αναμένεται να αποκτήσει, ακόμη κι αν γίνουν δεκτές μερικές κοινές, αλλά τυπικές και εξωτερικές, θεσμικές διευθετήσεις.

Είναι εντελώς αστήρικτη η επιτήδεια ταύτιση της «κοινωνίας» με τον δήθεν ουδέτερο όρο «αγορά». Στις διαδικασίες της ανταλλαγής, αν θέλουμε να κυριολεκτούμε, εμφανίζεται μονάχα ό,τι μπορεί να πωληθεί και να αγορασθεί, με πρόθεση το κέρδος. Σ' αυτές εμφανίζονται εμπορεύσιμα προϊόντα, υπηρεσίες και ικανότητες προς πώληση. Δεν απεικονίζονται απαραίτητως οι πραγματικές ανάγκες των κοινωνιών. Αυτές όμως είναι ζήτημα ανοιχτό στη δημόσια σφαίρα επικοινωνίας των ανθρώπων. Επομένως, *ο προσδιορισμός των εύλογων αναγκών, των προτεραιοτήτων και των μέσων για την ικανοποίησή τους αρμόζει να γίνεται πέρα από τον αγχώδη, ιδιοτελή και αφιλοσόφητο χώρο των οικονομικών συναλλαγών.*

Κεφαλαιούχοι και εργοδότες ενδιαφέρονται για την ικανοποίηση ή και την επινόηση αναγκών επί πληρωμή, μονάχα προς όφελος όσων διαθέτουν την αναγκαία αγοραστική δύναμη. Δεν ενδιαφέρονται για την ικανοποίηση των καλώς νοούμενων αναγκών των ανθρώπων και μάλιστα όλων ανεξαιρέτως. Ούτε για την κοινωνική ευημερία κόπτονται ούτε για τη διατήρηση των κοινωνικών δεσμών ούτε για την προστασία της βιόσφαιρας. Ούτε βεβαίως σκοτίζονται για την καλλιέργεια αληθινού, δηλαδή κριτικού, επιστημονικού και φιλοσοφικού πνεύματος. Αλίμονο όμως στην κοινωνία που θα εγκαταλείψει στην αρμοδιότητα των επιχειρηματιών και των ανθρώπων της πιάτσας να της μάθουν ποιο είναι το νόημα της μόρφωσης, της επιστήμης και τελικά της ίδιας της ζωής μας.

10) *Το νόημα της μόρφωσης εξακολουθεί να συνίσταται στην καλλιέργεια των κριτικών ικανοτήτων των ανθρώπων για επιστημονική σκέψη και φιλοσοφικό στοχασμό, για ηθικά και πολιτικά υπεύθυνη δράση, για αληθινή αισθητική απόλαυση. Ωστόσο, η τεχνοκρατική θεώρηση των πραγμάτων και ο αγοραίος οικονομισμός εναντιώνονται απέναντι σ' αυτό το κληρονομημένο από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό ιδεώδες.*

Η προσήλωση στον δημόσιο πανεπιστημιακό χώρο παριστά κάτι πολύ σπουδαιότερο από μία μάχη οπισθοφυλακής. Είναι έμφορτη μίας σταθερής αξιακής διάστασης για το πανεπιστήμιο, δεσμευτικής όχι μόνο στο παρόν αλλά και για το μέλλον, σε κάθε καθ' υπόθεσιν καλύτερη κοινωνία. Διότι, *εάν πρόκειται το πανεπιστήμιο να είναι ο θεσμός που κατεξοχήν επιτρέπει κριτική κατανόηση του*

κόσμου και της κοινωνίας, τότε θα εντάσσεται στη δημόσια σφαίρα επικοινωνίας κάθε δημοκρατικής κοινωνίας. Σ' αυτήν οι άνθρωποι θα συζητούν, θα διαβουλεύονται και θα κρίνουν ελεύθερα για υποθέσεις ευρύτερου ενδιαφέροντος, είτε με διαύλους θεσμικά οργανωμένους είτε όχι. Ως τέτοιος, ο χώρος της δημόσιας επικοινωνίας συνέχεται μεν προς την πολιτική βαθμίδα της κοινωνίας, καθώς και προς τα πεδία της οικονομικής δραστηριότητας, χωρίς όμως να ταυτίζεται προς αυτά.

Κατά συνέπεια, σε κοινωνία στην οποία αξίζει να ζει κανείς η ανώτατη παιδεία θα έπρεπε να διατηρεί τον «δημόσιο» και σχετικά αυτόνομο χαρακτήρα της, *ως πεδίο επιστημονικής και φιλοσοφικής γνώσης, το οποίο είναι διακριτό προς τους θεσμούς και τις διαδικασίες των ίδιων των πολιτικών αποφάσεων.* Η διακριτή φύση της ανώτατης παιδείας θα εξακολουθούσε να έχει το ακόλουθο διπλό νόημα. Θα παρέμενε αναγκαία αφενός για τη νηφάλια κατανόηση των όρων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή του κοινωνικού βίου συνολικά, αφετέρου για γνωστικό έλεγχο των πολιτικών αποφάσεων και της ίδιας της δημοκρατικής αυτοθέσμησης μίας κοινωνίας ελεύθερων και ίσων πολιτικών, ανοιχτών στην έντιμη κοινωνική συνεργασία. Επειδή μάλιστα αυτή η δίπτυχη στόχευση προαπαιτεί αναμόρφωση του τρόπου σκέψης των δρώντων, αντικείμενο *αχειραγώγητης* κρίσης θα πρέπει να αποτελεί και ο βαθμός στον οποίο τυχόν θα έχει επιτευχθεί κάτι τέτοιο.

Εν κατακλείδι, εκτιμούμε ότι οι θέσεις αυτές ανταποκρίνονται σε γενικεύσιμα συμφέροντα της κοινωνίας, στην Ελλάδα και διεθνώς. Διατυπώνονται ως αρχές με διυποκειμενική ισχύ, συμβάλλοντας να αναδειχθεί μία εποικοδομητική προοπτική για την ανώτατη παιδεία. Παρουσιάζοντάς τις προς δημόσια διαβούλευση, ελπίζουμε να μετουσιωθούν σε μαχητικά αιτήματα απέναντι σε δυνάμεις και μηχανισμούς που αντιλαμβάνονται την παιδεία και την έρευνα ως τόπους αγοραπωλησίας προϊόντων και υπηρεσιών. Προς τον σκοπό αυτό ενώνουμε τις δυνάμεις μας με όσους συναδέλφους, στον κόσμο, στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, συμμερίζονται τις ίδιες ανησυχίες και κοινές βασικές αξίες για το μέλλον των δημόσιων πανεπιστημίων.

8 Ιουλίου 2011

Εκτενέστερη ανάπτυξη των ανωτέρω θέσεων μπορεί να βρει ο αναγνώστης στα ακόλουθα κείμενα του γράφοντος, μεταξύ πολλών άλλων συγγραφέων:

- *Η αβέβαιη «κοινωνία της γνώσης»*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2005, 7^ο κεφάλαιο.
- «Πανεπιστημιακή γνώση/έρευνα και αγορά. Η ελληνική περίπτωση», Δ. Κλάδης, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Πανούσης (επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του ελληνικού Πανεπιστημίου*, εκδ. Παπαζήση, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Αθήνα, 2007, σ. 293-319.
- «Το νόημα της μόρφωσης», επιθεώρηση *Ουτοπία*, τεύχος 91, 2010, σ. 25-42.